

Iskra Baeva

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History)

The Czech Impact on the Development of Modern Bulgaria

Abstract: The Czech civilization wave, which entered the Bulgarian lands in the 19th century, is an unusual historical phenomenon. It is related to the birth of the All-Slavic idea at the first Slavic Congress held in 1848 in Prague. According to representatives of the Czech revival, Slavic peoples should be mutually supportive, with the duty of the more developed to help the less developed nations. Thanks to this deep faith, a large group of Czechs arrived in the Bulgarian lands before the Liberation to help in the creation of Bulgarian national culture. The greatest help was given by the Czech enlighteners in the construction of the new educational, cultural and state institutions after the Liberation of Bulgaria in 1878. The charitable Czech influence in Bulgaria continued in the 20th century. We can find its traces also in today's Bulgaria.

Искра Баева

(България, СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет)

Чешкото влияние върху развитието на модерна България

Живеем във време, когато преобладаващите нагласи в Европа са насочени към политическо и икономическо обединяване, когато широко се популяризира тезата, че „Малкото е хубаво“, сиреч трябва да се обърне специално внимание на малките държави и народи, на техните езици и култури, защото те обогатяват културата и наследството на европейския континент, когато със смесени чувства се говори за мултикултурализъм. Но паралелно с опитите за сътрудничество и обединение, с лансирането на общоевропейски културни програми, определящи различни градове в Европа като културни, младежки, спортни и т.н. столици на Европа, ставаме свидетели и на разгарянето на стари и нови конфликти, на ужасяващи терористични актове, извършени от ислямисти срещу европейски граждани, свидетелстващи за новия глобален конфликт от началото на новото хилядолетие. Тези две противоположни тенденции са водещи в развитието на съвременната европейска цивилизация, част от която сме и ние, българите.

Започвам с тези по-общии констатации, които изглеждат твърде далеч от културното развитие на България, за да подчертая зависимостта на всички социални и национални сфери от водещите исторически събития. А в този по-широк контекст искам да поставя и чешкото културно влияние върху развитието на модерното българско общество и неговото самовъзприемане. Затова ще започна по-отдавна – преди учредяването на модерната българска държава, но след като вече е формирано националното самосъзнание и се конкретизират параметрите на бъдещата българска държава.

Искра Баева

При оценката на българо-чешките отношения, особено през XIX в., трябва да имаме предвид приликите и разликите в положението на двата славянски народа. Те са част от най-голямата европейска общност, населяваща широкото източноевропейско пространство на Стария континент (често забравяме, че най-обширните европейски територии са разположени именно в Източна Европа, а и фактът, че най-многобройната европейска група са славяните) (Дворник 2001: 7-16). В „славянското море” българите и чехите заемат различни места. Българите са част от южната славянска група, те са първите, сдобили се с държава през 681 г., приели християнството от православна Византия и пренесли нейните идейни и културни ценности сред много други славяни, утвърдили собствена азбука – глаголицата и кирилицата (макар да са създадени с различна цел, те успяват да се утвърдят именно в българската държава). Докато чехите са част от западните славяни, създават своята държава значително по-късно (едва през 995 г.), в крайна сметка приемат западния католицизъм и остават под доминиращото германско влияние и латиницата. Същевременно и двете държави – както голямото и силно Българско царство, така и Чешкото кралство, изчезват, погълнати от по-силните си и агресивни съседи. В българския случай това става още в края на XIV в. в хода на османското нашествие в Европа, спряно едва пред стените на Виенската крепост, докато в чешкия, след първото голямо европейско реформаторско движение на Ян Хус (1371–1415) и неговите последователи хусити, постепенно в края на XV в. чешките земи потъват в оформилата се като основна опора на католицизма Хабсбургска империя (Рихлик 2010).

Така българите и чехите посрещат XIX в., в който се оформя националната им идея, без своя държавност, но при много различни условия. Чехите са запазили историческото си право на държавност в титулатурата на Хабсбургите, които освен всичко друго са и крале на Бохемия (каквото е немското наименование на Чехия), те са част от австрийската част на империята и успяват да създадат своя образователна система, културни институции, чешка култура – от 1780 г. съществува Кралското чешко общество на науките, през 1806 г. е учредена Пражката политехника и Консерваторията, през 1818 г. – Чешкият музей, да не говорим за създадения още през 1348 г. Карлов университет в Прага, който продължава да функционира. Чехите вече имат своите академични изследователи на миналото в лицето на Павел Шафарик (1795–1861) с неговите „Славянски старини” и Франтишек Палацки (1798–1875) с „Историята на чешкия народ” (Хуса 1965: 128–136). Единственото, което им липсва, е самостоятелната държавност, каквато е целта чешкото национално възраждане.

Формално положението на българите изглежда подобно, защото нямат своя държава, но всъщност нещата са съвсем различни. Преди всичко, защото българите са под властта не на една от най-големите европейски християнски континентални империи, каквато е Хабсбургската, а на ислямската Османска империя, която внася в Европа азиатската традиция. Господстващият в Империята ислям прави православните българи непълноправни поданици, с други думи „рая”, към което трябва да се прибави и откъсването от започналия през XVIII в. процес на европейска модернизация. Така националното възраждане на чехите и българите започва от различно равнище – при чехите стремежът е към създаване на своя държава, а при българите – първо трябва да се припомни забравеното държавно минало (Паисий с неговата „История славянобългарска”), преди да се стигне до национално самосъзнание. Ходът на националното възраждане показва голямата разлика в цивилизационното равнище, която на свой ред предполага възможността чехите да изиграят цивилизационна роля в българското общество през XIX и XX в.

И не е само това. Чехите формулират своя специфична европейска мисия, произтичаща от особената им роля на славянски анклав в Централна Европа. Опирайки се на своето по-високо икономическо и културно развитие, благодарение на принадлежността си към Хабсбургската империя, те заявяват желанието си да се превърнат в люлка на славянското единство с помощта на идеята си за славянска взаимност. Тя има хуманистичен и възрожденски заряд и става част от национално-демократичната европейска революция от 1848–1949 г. По време на революцията на 2 юни 1848 г. в Прага е открит първият Славянски конгрес, чиито участници заявяват съпричастието си към поробените славянски народи и за пръв път споменават българите като потиснат и нуждаещ се от помощ славянски народ (Хуса 1965: 141–142; Неск 1969: 219; Пичет 1950). Славянската взаимност означава организиране на културно подпомагане между славянските народи, като по-развитите помогнат на по-изостаналите. Това е идейната основа на започналата след Славянския конгрес чешка цивилизационна мисия в българските земи под османска власт.

Първите чехи, пристигали в Османската империя, за да пренесат своите професионални умения сред българите, са учители, музиканти, техници и инженери, пример за което ни дава изследването на българския бохемист Владимир Пенчев (Пенчев 1995: 62–73). Би било твърде идеалистично и не съвсем вярно, ако чешката заселническа вълна преди Освобождението бъде оценена изцяло като цивилизационна. Реалистичният подход показва, че наред с желанието си да помогнат на българите някои чехи са принудени да напуснат Хабсбургска империя и заради участието си в революцията от 1948 г., а освен всичко друго Османската империя дава добри възможности за реализация на образованите и добре подготвени професионално чехи. Един от ярките примери за чешка помощ в развитието на българите е дейността на Иржи (Георги) Прошек (1847–1905). Той пристига в Османската империя през 1870 г. като инженер в строителното дружество на барон Хирш по изграждането на железопътната отсечка София–Одрин. Видяното в българските земи го прави съпричастен на българското освободително движение. Иржи Прошек се среща с Левски и с други революционни дейци, закупува оръжие, пренася тайна кореспонденция, а по време на Руско-турската война от 1877–1878 г. саботира работата на турските железници, за да подпомогне руските военни действия (Станева 1995, 240–241). Така чешката образованост се съчетава с българската национална идея.

Втората вълна от чешки дейци, които внасят своя принос в българската модернизация, се появява след Освобождението на България. Към младата българска държава се насочват немалко чешки просветители и професионалисти от различни сфери, привлечени не само от идеята за славянска взаимност, но и от възможността да участват в изграждането на нова славянска държава, след като не могат да го направят за своята собствена. Макар българите да са по-изостанали в образователно-културно и икономическо отношение, стечението на историческите обстоятелства (слабостта на Османската империя и борбата между великите сили за нейното наследство) им позволява да възстановят своята държава четири десетилетия преди чехите (които успяват да го направят едва в резултат на Първата световна война). Това мотивира някои чехи да приложат способностите си в изграждането на новата славянска държава на Балканите. Многобройни са чешките интелектуалци и професионалисти от различни сфери, които търсят нова реализация в Българското княжество и в Източна Румелия. За да могат да пристигнат легално в България, чехите се възползват от културната спогодба между Княжеството и Австро-Унгария. Но интерес за тях представлява и „втората

България” – Източна Румелия, в чието устройство участват, като изработват наредбата за съдилищата и за прокуратурата в Органическият устав на Източна Румелия.

Най-голямо значение за оформянето на светогледа на българите има дейността на чехите в изграждането на модерната българска образователна система. Много са чехите преподаватели по различни предмети в гимназиите, но на първо място трябва да се постави ролята на младия чешки историк Константин Иречек (1854–1918), който пристига в Княжество България едва на 25-годишна възраст. Като внук на историка Павел Шафарик, Иречек възприема дейността си в България като просветителска мисия. И действително, поставя основите на европеизираната българска образователна система. В предговора на книгата си, посветена на Княжеството, той описва своето пребиваване в България по следния начин: „Авторът на настоящата книга се занимаваше с българска история и език още по времето, когато местностите в България бяха още турски провинции, а по-късно почти в продължение на пет години, от Ноември 1879 до Септември 1884, се намираше в служба на южното Княжество, като Главен Секретар в Министерството на Просвещението, в продължение на някое време като началник на това министерство, най-после като председател на Учебния Съвет. Макар първото време на държавния живот, с наследяващите един подир друг преврати, не беше твърде благоприятно за научни стремления, той се постара да добие колкото е възможно точно знание за земята и нейните жители и в свободните месеци пропътува няколко пъти както Княжеството, тъй и бившата Източна Румелия” (Иречек 1889: II). Тези думи показват подход към политиката, нехарактерен за българските реалности – стремежът на Иречек е политическите задължения да се съчетаят с познавателна мисия. И още веднъж той подчертава връзката между научното изследване и практическата дейност, когато обяснява защо е решил да се посвети на българските дела: „Да помогне със слабите си сили при устройството на училищата в тази новоосвободена страна, която по-преди е била предмет на научните му издирвания и която по произход на жителите си има симпатиите на всеки един славянски патриот” (Иречек 1930: 189).

Сред първите преподаватели в създаденото през 1888 г., благодарение на усилията и на Константин Иречек, Висше училище (бъдещият Софийски университет „Св. Климент Охридски“) могат да се видят имената на много чехи. През 1890 г. в първия Историко-филологически факултет на университета започва да чете лекции по история на римската литература Вацлав Добруски (1858–1916), роден в Херманов местец. И той като Иречек не се задоволява само с преподаването на антична археология, а изпълнява и функциите на директор на Народния музей в София (Арнаутов 1939: 93). От 1 октомври 1889 г. друг чех – Иван Брожка (1853-1927), роден в Мало-Маловице, започва да чете лекции по старогръцки и латински език. И отново съчетава лекциите си с работа се като учител в Софийската мъжка гимназия. За характера на цивилизационно влияние на чехите върху българите говори в спомените си писателят Тодор Влайков, който е имал шанса да бъде един от учениците на Иван Брожка: „Правеше впечатление неговата необикновена точност; много вискателен и много справедлив; държи се с достойнство и се отнася към учениците внимателно, владее предмета в съвършенство и преподава с усърдие и любов..., убеден, че на зло не трябва да се противим със зло, че то се надвива със себеотрицание, с търпение, с кротост” (Арнаутов 1939: 84–85). Това е добър пример за утвърждаване на моралните устои на младото българско общество.

В списъка на чешки просветители, посветили усилията си на модерна България, по достойнство се нареждат и братята Карел (1859–1944) и Херменгилд (1858–1923)

Шкорпил, братовчеди на Константин Иречек. Преди да пристигнат в България и двамата са учили точни науки: Карел във Физико-математическия факултет на Карловия университет в Прага, а Херменгилд естествена история в Лайпциг. Веднага след дипломирането си братята решават да се реализират в България и поемат трудния път на учители в различни български градове – Пловдив, Русе, Сливен, София, Варна, Търново. Истинската им голяма заслуга към българската култура е резултат от извънслужебната им дейност. Това става благодарение на страстта им да обикалят България, за да описват нейните старини. Опосредствано мотивацията им може да се открие в пасаж от техен учебник: „Всякой родолюбец е длъжен да знае отечеството си: неговата природа и история, неговите средства за защита, неговия живот и стремления (както в духовно, така и в икономическо отношение), неговите преимущества и красоти, както и неговите недостатъци. С тая позиция расте любовта и предаността към родната земя”. Думите звучат като урок по родолюбие, даден на новите български граждани. Между множеството местности в България, изследвани и описани от братята Шкорпил, важно място заемат старите български столици, по-специално Плиска. Братята създават Варненския археологически музей и Варненското археологическо дружество, което заедно с многобройните им археологически проучвания, с описанията на българските старини, със създаването на фонда „Владислав Варненчик” и с публикациите им по българска история ги прави създатели на археологическата наука в България (Енциклопедия България 1996: 520–521).

Още едно академично умение в България е внесено от чешки пришълци в българските земи. Българското живописно изкуство прави първите си стъпки с помощта на двама чешки художници, първият от които е Ян (Иван) Мърквичка. Младият Мърквичка (1856–1938) е привлечен от България още по време на следването си в Пражката академия за изобразителни изкуства, когато основава българско културно дружество „Българска седянка”. Той пристига в България през есента на 1881 г. като учител по рисуване в Пловдивската гимназия, когато е на 25 години. От този момент Мърквичка свързва творческата и педагогическата си дейност с България, като участва в подготовката и откриването на Рисувалното училище на 19 юли 1896 г. и го оглавява в продължение на 25 години. Мърквичка организира художествени изложби, основава първото сдружение на художниците „Дружество за поддържане на изкуството в България”, редактира сп. „Искусство”. Професионално свързаният с България чешки художник с любов изобразява българския бит, обичаи, както и сюжети от националноосвободителните борби, оставя множество портрети, а ръководи като главен художник и изписването на Храм-паметника „Св. Александър Невски” и на църквите „Св. Седмочисленици” и „Св. св. Кирил и Методий” в София. Иван Мърквичка е представител на класическата живопис, което слага отпечатък върху развитието на академичното художествено образование в България. Но като традиционалист той влиза в противоречие с модернистичните европейски тенденции, започнали да проникват и в българското общество в началото на ХХ в. (Железарова 1996: 18–23).

Вторият голям чешки художник, посветил таланта си на България, е Ярослав Вешин (1860–1915). Той е от поколението на Мърквичка (по-млад е само с четири години), но силно се отличава по художествените си пристрастия, които клонят към модернизма. Вешин пристига в България без предварително изразени славянофилски чувства, дори се колебае дали да отговори на поканата на министъра на народното просвещение Константин Величков. В крайна сметка пристига през есента на 1897 г., за да стане преподавател в Рисувалното училище и учител в Софийската мъжка гимназия.

Пътят му на художник не е лек: той влиза в конфликт с традиционалистите, става един от инициаторите за основаването на Съюза на южнославянските художници „Лада” и пръв председател на българската му секция, присъединява се и към дружеството „Съвременно изкуство”. Принуден е да напусне Рисувалното училище, но става художник във Военното министерство, което се оказва щастлива случайност, защото така става родоначалник на баталната живопис в България. Страстният му характер слага отпечатък върху експресивните бойни сцени, с които Вешин увековечава героизма на българския войник във войните за обединение на българските земи. След броени години този чех не само приема българско гражданство, но заявява и емоционалното си пристрастие към българската кауза с думите, че „чужденец за България е онзи, който я гледа, но не я вижда!” Вешин изживява тежко крушението на вярата си в славянското единство през Междусъюзническата война от 1913 г., когато отказва да замине като дворецов художник на фронта срещу сърбите: „Как мога да нарисувам аз два славянски народа да се бият! Никога! За нищо!” (Железарова 1996: 24–28).

Така чешките художници помагат на българските си колеги да овладеят класическите традиции в изобразителното изкуство, но и да влязат в голямата европейска дискусия за художествените стилове и търсения в модерната европейска живопис на XX в.

Чехите участват и в първите стъпки на българското музикално и певческо изкуство. Те поставят първата оперна постановка в България, създават първите професионални и военни оркестри, съдействат на любителските ученически и градски хорове и състави.

Чехите подпомагат българите при модернизирването на образователната система и културата, но играят важна роля и при съграждането на държавната основи на нова България. Правят го не само защото са натрупали богат опит в управлението на Хабсбургската империя, но и защото предпочитат да го приложат в една нова славянска държава с надеждата, че скоро ще могат да го използват и в своята собствена. На освободена България ѝ липсват кадри в много професии, но в началото особено остро се усеща недостигът на професионални юристи – затова такива функции изпълняват и просто по-образованите българи (например Иван Вазов). Затова директорът на правосъдието на Източна Румелия Тодор Кесяков моли Константин Иречек да му препоръча чешки юристи, благодарение на което след 1880 г. важни постове в Пловдив, Бургас, Стара Загора, Сливен и Татар-Пазарджик заемат чехите княз Рудолф Турн-Таксис, Франтишек Хитил, Иноценц Мрачек, граф Антонин Бернкопф (1835–1905), Карел Свобода и Хинех Майер (Милушев 2005; Чолакова 1996: 40-47).

Немалко чешки архитекти и строители също са привлечени от повика славянска България да придобие нов европейски облик. На европеизацията на българските градове и развитието на инфраструктурата и съобщенията посвещава усилията си архитектът Йозеф Шнитер (1852–1914), който попада в България като доброволец в Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. (Маринов 1995: 74-75). С помощта и на други чешки специалисти арх. Шнитер изгражда множество частни и обществени сгради в Пловдив, но най-голямото му постижение е съставянето на първия цялостен регулационен план на града, приет още през 1892 г. Малко по-късно, през 1911 г., отново от чехи – братята Иржи, Бохдан, Вацлав и Йосеф, е изработен и регулационният план на столицата София, за да придобие облика на модерен европейски град. С машини, докарани от чешките земи, те откриват печатница, станала Придворна печатница, построяват предприятие за фаянсови и порцеланови изделия, а най-тясно

свързана с тяхната фамилия и до днес си остава голямата пивоварна (Бирената фабрика) (Станева 1995: 242–246). Това не им се вижда достатъчно и посвещават усилията си на изграждането на пристанище Варна, осъществено през 1905 г. (Павлов 1995: 56–60). Чешки професионалисти поставят начало, продължено и развито от българите, и в много други дейности като производството на захар, на мебели, стъкло, изграждането на железопътни линии (инж. Карел Трънка построява линиите – Цариброд–София–Вакарел, Радомир–Кюстендил, както и 23 железопътни тунела), шосета, мостове, обществени сгради, паметници; обучението по основни агрономически дисциплини като овощарство, зеленчукопроизводство, лозарство, лесовъдство, рибовъдство, паркоустройство, цвеклопроизводство, птицевъдство, пчеларство.

Чешкият принос в първите стъпки на българската държава може да се обобщи с думите на Константин Величков, казани през 1905 г.: „След Освобождението ние, българите, изпитахме необходимостта от учители; не поканихме нито братята, които ни освободиха, не сме търсили и сред други културни народи, дори за французите не си спомнихме – помолихме един народ, чиято съдба е подобна на нашата, помолихме един народ, изпълнен с енергия и трудолюбие – помолихме да ни помогнат чехите. И не се колебая да призная – направихме щастлив избор, защото поканените чешки учители изпълниха с чест своя дълг” (Годоров 1995: 20).

Всичко казано дотук очертава една розова картина на братска взаимопомощ от по-развитите към по-неразвитите славяни през първите десетилетия след възстановянето на българската държава. Тя обаче може да се окаже не съвсем вярна, ако се вгледаме в детайлите и в обратната страна – отношението на българите към чешкия културно-цивилизационен принос. Думите на Константин Величков изразяват искрена благодарност, но тя не се отнася за всички българи. Необходимостта да представя пълната картина ме кара да призная, че чешките просветители не винаги са посрещани с благодарности, а често са се сблъскали с подозрителност, лични амбиции или обикновена завист. Такива чувства мотивират вестникарската кампания срещу Константин Иречек, в която особено се изявява Захари Стоянов; тягостните обстоятелства, при които чешкият археолог, етнограф и нумизмат Вацлав Добруски е принуден да напусне България през 1910 г. след 20-годишна дейност (заради конфликт с известния български археолог Богдан Филев); атаките, накарали и Иван Мърквичка през 1921 г. да излезе в пенсия и да напусне България, като живее още почти 20 години в Чехословакия с носталгия към втората си родина. Добавям тази лъжица катран в меда, не за да разваля общото впечатление от проявите на славянска взаимност, а за да се опитам да изпълня основната функция на историята – да бъде учителка на народите, ако може – и на бъдещето. А от историческия опит е известно, че лошият опит е по-добър учител от добрия.

Чешкото присъствие и влияние върху българското общество не приключва с края на Третото българско царство. Можем да го проследим и в следвоенния период, когато двете държави – България и Чехословакия, стават не само част от единна обществено-политическа система, която днес можем да определим като държавен социализъм от съветски тип, но и са формално съюзени в рамките на Източния блок, оформен със Съвета за икономическа взаимопомощ от 1949 г. и Организацията на Варшавския договор от 1955 г.

В годините на Втората световна война българите и чехите са оказват в двете воюващи коалиции, което не пречи на много български студенти в Словакия и Чехия да се включат в Словашкото и Пражкото въстание. След горещата война настъпва времето

на Студената, която силно затруднява пътуването, независимо че България и Чехословакия са съюзници. България продължава да се възползва от опита на чешките специалисти, особено в светлината на ускорената индустриализация, но почти никой от тези специалисти не се задържа след като приключва договорът му. Мога да посоча примери за сътрудничество: на Йозеф Чех, директор на Пражката народна опера, който през 1949 г. участва в изграждането на комплекса „Дружба” във Варна, а през 1957 г. е гост на Софийската опера, след което в концертната си дейност в Чехословакия заедно с българската си съпруга – цигуларката Бетка Жечкова, изпълнява произведения на български композитори; на Ладислав Свобода, роден в София и основател на дружеството на чешките граждани в София, който става представител на Чехословакия държавен филм; на Карел Дуда, който през 1965 г. ръководи монтирането на компресорите в цеха за карбамид в Азотно-торовия завод в Стара Загора (ДА на МВнР, оп. 23, а. е. 2672, л. 4-5; а. е. 2673, л. 2; оп. 22, а. е. 2806, л. 1–2). Всички те получават български държавни награди.

Дори и при силно намалялата емиграция могат да се открият елементи на цивилизаторска мисия при чехите в България. Прави го по стечение на обстоятелствата една чешка аниматорка – Зденка Дойчева, която разказва творческия си път в България така: „Станах свидетелка на раждането на българското анимационно кино... Предадох на българските си колеги опита си от Прага, въведох чешката терминология, настоях за усъвършенстване на технологичните процеси, помогнах на българското анимационно кино да стигне по най-прекия път, без излишни лутания до равнището, на което е днес” (Кроужилова 1996: 125).

Но най-голямо въздействие върху българското общество чехите оказват не толкова отвътре в България, колкото отвън – от Чехословакия. Това става чрез опита за реформиране на социалистическия модел, осъществен през първата половина на 1968 г. от ръководството на ЧКП. Става дума за „Пражката пролет ’68”. Независимо че тя трае кратко и в края на август с.г. е смазана от войските на Варшавския договор, с участието и на два български полка, „Пражката пролет” успява да събуди българската интелигенция и част от младежта. Причините за това са поне три: 1. „Пражката пролет” става част от общоевропейските младежки бунтове; 2. На проведения през май 1968 г. Първи конгрес на българските писатели чешкият писател Петер Пуйман се обръща към българските си колеги с призив за „социалистическа демокрация” и 3. През юли 1968 г. в София се провежда Световният фестивал на младежта с участието и на чехословашка делегация, която пропагандира идеите на „Пражката пролет”. Така или иначе, „Пражката пролет” оставя трайна следа в паметта на много българи (Марков 1992: 45–49; Гринберг 2007: 117–199; Яхиел 1997: 220–225) и събужда надеждите им за съчетаване на социализма с демокрацията.

За да стане ясна силата на въздействие на думите, идващи от „Пражката пролет” и обрнати към българското общество, ще цитирам част от изказването на Петер Пуйман: „Става въпрос за един идеален опит да се съедини социализмът със свободата. Днес у нас имаме пълна свобода... Искаме народът да контролира правителството, а не правителството да контролира народа... Ако нашият експеримент излезе сполучлив, това ще има огромно значение за целия свят, той ще бъде от огромно значение за работническото и комунистическото движение в целия свят. Ще отпадне и последният аргумент, който би могъл да се отправи срещу нас – аргументът за липсата на свобода. Ние се опитваме да заменим революционната диктатура със социалистическа демокрация” (Пуйман 2008). Думите на Пуйман правят силно впечатление не само в

залата на конгреса, а и сред българското общество – за тях се говори, основните тези се разпространяват и коментират още дълго.

Опитът на чехите да приспособят съветския модел на социализъм към собствената си традиция завършва трагично, но дори и поражението оказва влияние върху българското общество. Част от интелигенцията е попарена от интервенцията и изразява покрусата си по свойствения си начин. Ще я намерим в строфите от стихотворението „Самизгаряне” на Валери Петров, написано в памет на Ян Палах: “Ян Палах го няма, а у нас нито звук / Ян Палах го няма, а ние сме тук... / Ян Палах го няма и така ни се пада - / сега всеки си има своя вътрешна клада / на която страхлив, разтреперан и ням, / се самоизгаря от мъка и срам!” (Петров 2005: 168).

Искам да завършва панорамния поглед върху влиянието на чехите при изграждането на модерната българска държавност с един пример как изглежда българската представа за чешката добросъвестност и възприемането на професията като призвание. Ще го намерим в силно въздействащата повест на Виктор Пасков „Балада за Георг Хених” (Пасков 1987). Образът на майстора на цигулки Георг Хених показва колко дълбок спомен са оставили у нас чехите, напуснали уредената си родина, за да помогнат на борещия се за по-добро бъдеще български народ.

И съвсем накрая ще цитирам един „български чех”, който говори за моралните ценности от миналото. Става дума за автобиографията на Карел Милде, който изброява внушените му от детство принципи: „Дете, не пожелавай това, което виждаш при другите, научи се да се лишаваш от всичко, което не трябва неизбежно да имаш. Така ще избегнеш много неприятности и дългове, тия мъчителни на вътрешния покой” (Милде 1995: 95). Милде дава и съвети, почерпени от дългогодишния труден живот: „Грижехме се за вас (децата) и се лишавахме от много неща, само и само да ви дадем прилично образование... Никои да не вижда какво ям и пия, така трябва човек да живее, когато иска да запази честта си. Но ако угажда само на стомаха си, след това ще се оплаква, че е постигнат от нещастие, за което ще си е сам виновен” (Милде 1995: 115). Тези думи звучат като пример за непознатата в нашите географски ширини протестантска етика, но мисля, че можем да ги открием в житейския път и на много българи от по-възрастните поколения. Дали те са плод и на чешкото присъствие и въздействие в българските земи е трудно да се каже, но дори и да не е така, поставянето на този въпрос е доказателство за взаимодействието между двата славянски народа.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаудов 1939: *Арнаудов, М.* История на Софийския университет „Св. Климент Охридски” през първото му полустолетие 1888-1938 г. София.

Дворник 2001: *Дворник, Фр.* Славяните в европейската история и цивилизация. София: ГАЛ-ИКО, ISBN 954-768-002-1.

Гринберг 2007: *Гринберг, Б.* В служба на българската дипломация. Спомени. София: Агенция Дан.

Енциклопедия България 1996: Енциклопедия България. Т. 7, София.

Железарова 1996: *Железарова, Р.* Чешките художници в България от края на XIX и началото на XX век. – В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 2, София: УИ “Св. Климент Охридски”.

Иречек 1889: *Иречек, К.* Княжество България. Ч. 1, Пловдив.

Иречек 1930: *Иречек, К.* Български дневник. София.

- Кроужилова 1996: *Кроужилова, Л.* Три прозореца на недостроения храм. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 2, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Маринов 1995: *Маринов, А.* Йосиф Шнитер и Пловдив. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 1, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Марков 1992: *Марков, Г.* Когато часовниците са спрели. София: Българска документална проза, 45–49.
- Милде 1995: *Милде, К.* Автобиография на Карел Фр. Милде. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 1, София: УИ “Св. Климент Охридски”. 95.
- Милушев 2005: *Милушев, Я.* Чешки профили в общественото развитие на следосвободенска България. София: УИ „Св. Климент Охридски”.
- Павлов 1995: *Павлов, И.* Житието на братя Прошек през погледа на хрониста Ян Кадела. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 1, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Пасков 1987: *Пасков, В.* Балада за Георг Хених. София: Български писател.
- Пенчев 1995: *Пенчев, В.* Дневникът на един чех в България. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 1, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Петров 2005: *Петров, В.* Избрана лирика. София: УИ „Св. Климент Охридски”.
- Пичет 1950: *Пичет, В. И.* (ред.) История на Чехия. София.
- Пуйман 2008: *Пуйман, П.* Ние решихме, че ще бъдем за истината. – Литературен вестник, № 26, 16-22 юли 2008.
- Рихлик 2010: *Рихлик, Я., В. Пенчев.* История на Чехия. София: Парадигма.
- Станева 1995: *Станева, Е.* (ред.) Алманах на българските индустриалци 1878–1947. София: ИК „Христо Ботев”.
- Тодоров 1995: *Тодоров, В.* „Окупацията” като цивилизаторска роля или вместо отговор на писателя Йордан Вълчев. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 1, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Хуса 1965: *Хуса, В.* История на Чехословакия. София: Наука и изкуство.
- Чолакова 1996: *Чолакова, Ж.* Дейността на Антонин и Константин Бернкопф в контекста на културно-интеграционните процеси в България на границата между два века. –В: Чехи в България – история и типология на една цивилизаторска роля. Ч. 2, София: УИ “Св. Климент Охридски”.
- Яхиел 1997: *Яхиел, Н.* Тодор Живков и личната власт. София: Изд. М&М. 220–225.
- Нек 1969: *Нек, R., M. Orzechowski.* Historia Czechoslowacji. Warszawa: Ossolinuem.